

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 6, December 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.807

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 21.10.2019 Kabul Tarihi: 04.12.2019

Atıf Künyesi: Necati Çavdar, "Tanzimat Dönemi'nde Tokat'ta Rum Nüfusu", *History Studies*, 11/6, Aralık 2019, s. 2207-2227.

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TOKAT'TA RUM NÜFUSU

Greek Population in Tokat During The Tanzimat Period

Dr. Necati Çavdar

ORCID No: 0000-0002-0713-6803

Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Volume 11
Issue 6
December
2019

Öz

Tanzimat'ın ortaya çıkış idealinin bir uzantısı olarak Osmanlı ülkesinde çok kapsamlı bir varidat tespiti yapılması gerekiyordu. Bu maksatla devletin nüfus, emlak, arazi ve hayvanat varlığını ortaya koymak için 1840 yılı başında Muhassıllık Kurumu kurulmuştur. Bu bağlamda ülkede 1840-1846 yılları arasında iki seri halinde varidat sayımı yapılmıştır. Bu sayımlarda tutulan kayıtlar neticesinde Osmanlı tarihinin en kapsamlı emlak, arazi ve hayvanat kayıtları olan Temettüat defterleri ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi hakkında yapılan çalışmalarda vazgeçilemez bir önemi haiz olan bu defterler sayesinde, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yaşamına dair detaylı bilgilere ulaşılmaktadır.

1844-1845 (H. 1260-1261) yıllarında gerçekleştirilmiş olan Tokat şehrinin Temettüat sayımına göre, Tokat'ta yaşayan Rum nüfusun miktarı tahminen 1115 kişiden ibarettir. Temettüat defterlerinden faydalanılarak yapılan bu çalışmada, Tokat'ta 16 mahallede (Kâbe Mescidi-60 hane, Yaşmeydan-16 hane, Çilehane-1 hane, Meydan-ı Müslim-4 hane, Semerkand-3 hane, Suiçmez-3 hane, Menice-1 hane, Soğukpınar-ı Müslim-6 hane, Hoca Ahmed-9 hane, Dere-51 hane, Şecâeddin-30 hane, Cami-i Kebir-1 hane, Zâim-22 hane, Hoca İbrahim-7 hane, Debbağhane-i Cedid-4 hane, Daş Nerdiban-5 hane), toplam 223 hanede yaşadığı tahmin edilen Rum nüfusun sosyal ve ekonomik durumlarına dair veriler ortaya konulacaktır. Neticede; Tokat Rumlarının nüfus miktarı, hane reislerinin isimleri, nüfusun meslekî yapılanması, yıllık gelir-giderleri, devlete ödedikleri vergi miktarları, sahip oldukları emlak, arazi ve hayvanat miktarı tespit edilecek olup bu sayede Rum nüfusun Tokat'taki diğer gayrimüslim unsurlar ile sosyal ve ekonomik açıdan mukayesesı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Temettüat, Tanzimat, Nüfus, Rum.

Abstract

The focal point of Tanzimat innovations was the ideal of social equality in Ottoman society. In order for these high standards to be put into practice, a very comprehensive income determination was needed in the Ottoman country. For this purpose, in order to determine the state's population, real estate, land and zoo existence, at the beginning of 1840, the Taxation Authority was established. In this context, two series of fortune determinations were made in the Ottoman territory between 1840 and 1846. As a result of the records kept in these censuses, which are the most comprehensive real estate, terrestrial and zoological records of the Ottoman history, have emerged. These books, which have an indispensable prescription in the studies about the 19th century Ottoman history, provide detailed information about the social and economic life of the Ottoman State.

The counting and writing of the Temettüat of Tokat was carried out in 1844-1845 (H.1260-1261). According to the Temettüat books, the amount of Greek population living in Tokat is estimated to be

1115 people. In this study, which is made by using the Temettuat books, the data about the social and economic status of the Greeks living in Tokat 16 neighborhoods, 223 households (Kâbe Mescidi-60 house, Yaşmeydan-16 house, Çilehane-1 house, Meydan-ı Müslim-4 house, Semerkand-3 house, Suiçmez-3 house, Menice-1 house, Soğukpınar-ı Müslim-6 house, Hoca Ahmed-9 house, Dere-51 house, Şecâeddin-30 house, Cami-i Kebir-1 house, Zâim-22 house, Hoca İbrahim-7 house, Debbaghane-i Cedid-4 house, Daş Nerdiban-5 house) will be revealed. As a result; The population of Tokat Greeks, the names of the household heads, the professional structure of the population, annual income-expenses, the amount of taxes paid to the state, the real estate, land and zoote amounts will be determined. Thus, the Greek population in Tokat will be compared with other non-Muslim elements in social and economic terms.

Key Words: Tokat, Temettuat books, Tanzimat, Population, Greek.

Giriş

Osmanlı Devleti döneminde Tokat'taki Rum nüfusun kültürel ve ekonomik faaliyetlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmaya başlarken, şehirde yaşayan Müslümanların gayrimüslim unsurlar ile olan münasebetlerini anlamak adına genel bir mukayeseye ihtiyaç vardır. Tanzimat döneminde Tokat şehrinde mevcut Müslim ve gayrimüslim nüfus miktarı ile şehrin sosyolojik yapısını teşkil eden tüm unsurların mesleki faaliyetlerinin genel bir panoramasını verdikten sonra Rum nüfusun niteliklerine yoğunlaşmak, konumuzun sınırlarını ortaya koymak bağlamında aydınlatıcı olacaktır.

Altı asırlık tarihi boyunca Osmanlı topraklarında Müslüman ve gayrimüslim topluluklar bir arada yaşamışlardır. XIX. yüzyıla kadar barış içerisinde süregelen bu birlikte yaşama tecrübesi, Batı'da bile "Pax Ottomana" (Osmanlı Barışı) kavramının kullanılmasına yol açmıştır¹. Osmanlı millet sistemini şekillendiren İslâm anlayışına göre, "millet" bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamlarına gelmekte olup bu kavram Kuran'da da "din" anlamında kullanılmıştır². İslam kamu hukukuna göre ülkede yaşayan halk iki ana gruba ayrılmaktadır. Vatandaşlık hak ve ödevi olan Müslümanlar ile siyasal hakları ve tâbi oldukları hukuk kuralları açısından onlardan farklı olan zimmîler. Zimmîler, İslam devleti tarafından "zimmet" adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunan toplulukları oluşturmaktadırlar. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim, ehlikitap tebaa "zimmî" olarak tanımlanmıştır³. Osmanlı'nın din temelli bu yapısını Batılılar "Millet Sistemi" olarak tasvir etmişlerdir. Bu tanımda kastedilen "millet" sözcüğü Osmanlı'nın "cemaat" sözcüğü ile eş anlamlıdır⁴.

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim unsurlar, modern dönemdeki ileri heterojen demokrasilerde dahi azınlıklara az nasip olan muhtariyet esaslarını ihtiva eden "millet/cemaat" sistemi içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir⁵. Osmanlı Devleti'nde kökleri II. Mehmed Dönemi'ne kadar uzanan "millet sistemi", XIX. yüzyıl başlarından itibaren nasyonalist/milliyetçi akımların da etkisiyle etnik bir anlam kazanmaya başlamıştır. Bu saikle Osmanlı sathındaki gayrimüslim cemaatler arasında milli bir topluluk olma süreci başlamıştır⁶.

¹ Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 197-207.

² Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaa'nın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 17.

³ Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK. Yayınları, Ankara 1996, s. 7-8.

⁴ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlioğlu, Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 376; Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 208-216.

⁵ Mim Kemal Öke, "Osmanlı İmparatorluğunda Cemaatler Arası İlişkiler ve Siyonist-Ermeni Ayrılıkçıları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1986, S. 16, s. 73.

⁶ Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, TÜRKAR Araştırma Dizisi, Ankara 2003, s. 9-10.

Burada konumuzu teşkil eden Rumların etnik kökenine, kültür ve medeniyetine değinmek çalışmamızın kapsamı dışında kalmakla beraber şunu söylemek gerekir ki Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladığında Rumların burada yaygın olarak yaşamakta olduğu bir gerçektir. XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Rumlar, Anadolu'nun kadim toplumlarından biri olarak bu coğrafyada yaşamlarını sürdürmekteydi.

1. Tokat Temettüat Defterleri

Tanzimat idealinin gerçekleştirilmesi için atılan adımların başında Muhassıllık kurumunun kurulması gelmiştir. Bu kurum tarafından devletin nüfus, arazi, emlak ve hayvanat miktarının tespiti için tutulmaya başlanmış olan Temettüat Defterleri, Tanzimat Dönemi'nde Tokat Kazası'nda yaşayan Rum nüfusunu tespit ederken faydalandığımız ana kaynak olmuştur.

Tanzimat Fermanı, kopma noktasına gelen toplumun bağlarını yeniden kuvvetlendirmek çabası ile ilan edilmiş⁷ olsa da bu dönemden itibaren din esasına dayalı “millet sistemi” yerine kozmopolit bir “Osmanlılık” fikri ikame edilerek “hâkim millet” anlayışı terk edilmeye başlanmıştır⁸. “Maliyede ıslahat” Tanzimat'ın temelini teşkil eden konuların başında yer almıştır. Ferman'ın odağını “*Tahrir-i emlâk ve nüfus ile tayin-i vergi*” hususu oluşturmuştur⁹. Tanzimat'ın getirdiği vergi reformuyla birlikte mültezimin rolü azaltılırken devlet ile halk ilk defa aracısız, doğrudan temas ederek iltizam sisteminin olumsuzluklarını aşma imkânı yakalamıştır¹⁰.

Tanzimat düşüncesinin temelini oluşturan “vergi adaleti”ni sağlayabilmek için öncelikle mahallî idarelerin yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Bu amaçla 1840 yılı Ocak ayında Muhassıllık Kurumu oluşturularak¹¹ taşraya vali derecesinde yetkili “Muhassıl” adı verilen idareciler tayin edilmiştir¹². Bu sayede taşrada Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşan mahallî meclisler kurulmaya başlanmıştır. Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde 1840-1846 yılları arasında iki defa gerçekleştirilen Temettüat sayımları neticesinde 17.747 adet Temettü defteri tutulmuştur. Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Kalemi evrakından olan bu defterlerin bir kısmı 1840 (H. 1256) yılında yapılan sayımlara ait bilgileri ihtiva ederken çoğunluğu 1844-1845 (H. 1261-1262) yıllarında tutulan kayıtlardan ibarettir¹⁴.

Tanzimat döneminin başından itibaren Osmanlı Devleti'nin taşra mülkî taksimatı ve idarî teşkilatında önemli değişiklikler yapılmaya başlanmış, 1840-1864 yılları arasında, klasik dönemdeki eyalet-sancak-kaza sistemi korunarak bazı eyaletlerin idarî taksimatı değiştirilmiştir. İdarî taksimatı değiştirilen eyaletler arasında, Tokat Kazası'nın içinde

⁷ Küçük, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat”, s. 379.

⁸ Güler, *a.g.e.*, s. 17.

⁹ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK. Yayınları, Ankara 2010, s. 116.

¹⁰ Kaynar, *a.g.e.*, s. 283.

¹¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997; Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002.

¹² İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, TTK. Yayınları, Ankara 2011, s. 32.

¹³ Muhassıllık Teşkilatı, Mart 1840 tarihinde, Bosna, Arnavutluk, Trabzon, Van, Kars, Diyarbakır, Bağdat dışında tüm Anadolu, Rumeli ve Adalar'da uygulanmaya başlamıştır. Muhassıllık uygulaması, Mart 1842'den itibaren yerini eyaletlerde Müşir ve Defterdar'a, kazalarda ise Kaymakam ve Mal Müdürü'ne bırakmıştır (Efe, *a.g.t.*, s. ii); Muhassıllık Kurumunun 1842'de kaldırılması üzerine meclislerin adı da “*Memleket Meclisi*” olarak değiştirilmiştir. Aynı meclisler 15 Ocak 1849'dan itibaren “*Eyalet Meclisleri*” adını almıştır. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar yürürlükte kalan bu meclislerde görev almışlardır (Çadırcı, *a.g.e.*, s. 208-224; İlber Ortaylı, *Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1*, Turhan Kitabevi, Ankara: 2004, s. 1).

¹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *TTK. Belleten*, S. 225 (1995), s. 396.

bulunduğu Sivas Eyaleti de yer almıştır. Tokat Kazası, 1839-1842 arasında “Muhassıllık”, 1842-1864 arasında “Müdürlük”, 1864-1880 yılları arasında ise “Kaymakamlık” statüsünde idare edilmiştir¹⁵.

İncelememize konu olan Sivas Eyaleti'ne bağlı Tokat Kazası ve civarının Temettüat sayımının yapılması için Anadolu Ordusu topçu binbaşlarından Mustafa Bey görevlendirilmiştir¹⁶. 1844-1845 (H. 1260-1261) tarihinde gerçekleştirilmiş¹⁷ olan Tokat merkez kazası Temettüat sayımlarının sonuçlarını ihtiva eden defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivinde BOA. ML. VRD. TMT. d 14645-14765 numaralı kayıtlarda mevcuttur.¹⁸ Çalışmamızın konusunu oluşturan Rum milletine ait Temettüat verileri 14676 numaralı defterde yer almaktadır. Çift sütun olarak tertip edilmiş olup 35 varak/69 sayfadan ibaret olan defter “*Millet-i Rumiyan der Nefs-i Tokad*” adını taşımaktadır. Defterin ilk sayfasında “*Sivas Sancağı kazalarından Tokad Kazası'nda kâin mahallelerde mütemekkin Millet-i Rumiyan'ın emlak ve temettüatlarını mübeyyin defterdir*” ifadesi yer almıştır. Rum Kocabaşı¹⁹’nın 1844 tarihli mührünü taşıyan defterin son sayfasında şu ifadeler yer verilmiştir:

“Kocabaşısı olduğum nefsi-i Tokad Kazası'nda mütemekkin bilcümle Rum taifesinin 10356 gurusu vergi-i senevi-i sâbıkası olup bâ irade-i seniyye bu defa beyne'l ahâli tahrir kılındıka emlak ve akar-ı sâire berveci-i bâlâ 223 hane ashabının temettüatı 52618 gurusu iblağ olmuş olduğunu mübeyyin işbu mahale şerh kılındı. Fi 13 Receb sene 1262”²⁰

2. XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat Nüfusuna Genel Bakış

Tanzimat döneminde Sivas eyaletine bağlı bir kaza olan Tokat, Osmanlılar zamanında farklı etnik kökene ve dine mensup insanların asırlarca yan yana yaşamakta olduğu, zengin tarih ve kültür dokusuna sahip bir kent görüntüsü arz etmekteydi. Şehirde nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Müslümanların yanında, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Kiptiler kent nüfusunun toplumsal yapısını teşkil ediyordu²¹.

1455 tarihli Tokat tahrir defterlerine göre Tokat kenti yaklaşık 2 bin Müslüman ve bin kadar Hristiyan olmak üzere toplam 3 bin vergi yükümlüsü haneden oluşmaktaydı. Her ailede 5 kişi²²

¹⁵ Ali Açık, “Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, 27/2, s. 254-257.

¹⁶ Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 2. Kısım, Tokat Matbaası, Tokat 1951, s. 14.

¹⁷ Anadolu’da 1844 yılında başlanan nüfus tahrirlerinin hepsi 1845’te tamamlanamamıştır. Tamamlanamayan yerlerden birisi de Sivas Eyaletine bağlı Sivas Sancağı kazaları idi ki bunlar arasında Tokat Kazası da vardı. Merkeze ulaşan Sivas eyaleti defterleri üzerine şöyle şerh düşülmüştü: “*Liva-i mezbur kazalarının tekmilen temettüat pusulaları gelmemiş olduğundan sağcakça hesap olunamamış olmağla şerh verildi*” (Haydar Çoruh, “Temettü Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2002, S. 45, s. 667). Tokat Kazası temettüat sayımlarının 1846 yılı Şubat ayında tamamlanmış olduğu, incelediğimiz defterin sonunda yer alan 13 Safer 62 (10 Şubat 1846) tarihinden anlaşılmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. d-14676).

¹⁸ 553 sayfadan ibaret Tokat Temettüat defterlerinde; Rum milletine ait bilgiler 14676 (69 sayfa), Katolik milletine ait bilgiler 14682 (45 sayfa), Yahudi milletine ait bilgiler 14765 (11 sayfa) numaralı defterlerde yer almaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775).

¹⁹ Gayrimüslimlerin, dini liderler dışında, Müslümanların âyan ve muhtarlarına benzer bir yetkili olup seçime göreve getiriliyorlardı. Muhtarlık örgütü kurulunca aynen muhtar seçiminde uygulanan kurallar doğrultusunda her mahalleye birer adet olmak üzere seçilmeye başlamışlardır (Çadircı, a.g.e., s. 328).

²⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d 14676.

²¹ Açık, “Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)”, s. 260.

²² Esasen Osmanlı hanelerinin ne büyüklükte oldukları kesin olarak bilinmemekle birlikte (Halil İnalcık-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi-2*, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 908) genellikle 4-7 kişiden oluştuğu (Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi-2*, IRCICA. Yayınları, İstanbul 1990, s. 483) kabul edilmiştir. Çalışmamızda Ömer Lütfi Barkan tarafından ileri sürülen ve genellikle kabul gören anlayışa göre her hanenin nüfusunun 5 kişiden ibaret olduğu öngörüsü esas alınmıştır.

olduğu kabulüne göre 15. yüzyıl ortalarında Tokat'ta 15 bin kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir²³. Ömer Lütfi Barkan ise aynı tarihlerde Tokat nüfusunun 17328 olduğunu ileri sürmüştür²⁴. Tokat nüfusunun 1646 yılında 21219 kişi olduğu²⁵ tahmin edilmektedir. 1831 yılı nüfus sayımına göre 70 mahallede²⁶ yaklaşık 20 bin kişinin yaşadığı Tokat'ta, Müslümanların %84 (16800 kişi), Zimmîlerin %15 (3000 kişi), Kiptilerin ise %1(200 kişi) oranında nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir²⁷.

Osmanlı nüfusunun tespiti bakımından 1844-1845 tarihli Temettüat defterlerinin 1831 nüfus defterlerinden daha ayrıntılı bilgileri ihtiva ettiği bilinmektedir²⁸. Temettüat sayımları sadece vergi mükellefi olan şahısları belirlediğinden sayımlarda hane hesabı ölçüt alınmıştır. Bu sayımlarda tespit edilmiş olan net hane sayısı ortalama 5 kişi üzerinden genişletilerek hesaplanmıştır. Temettüat sayımlarına göre, 1844-1845'te 19640 kişiden ibaret olan Tokat kaza merkezinde, nüfusun %54,40'ını Müslümanlar (10685 kişi), %33,93'ünü Gregoryen Ermeniler (6665 kişi), %5,67'sini Rumlar (1115 kişi), %4,45'ini Katolik Ermeniler (875 kişi), %0,96'sını Yahudiler (190 kişi) ve %0,56'sını Kiptiler (110 kişi) oluşturmaktaydı²⁹. Diğer bir ifade ile Tokat Kazası'nın Tanzimat Dönemi başlarında, toplam nüfusunun % 54,4'ünü Müslümanlar, % 45,6'sını ise zimmîler teşkil etmekteydi³⁰.

Vital Cuinet'e göre 1892'de Tokat merkez nüfusu 29890 olup nüfusun %61'ini (18250 kişi) Müslüman Türkler; %34,95'ini (10450 kişi) Ermeniler; %2,50'sini (750 kişi) Ortodoks Rumlar ve %1,33'ünü (400 kişi) Yahudiler teşkil etmektedir. Aynı yıl içerisinde Tokat'ta 40 kadar da Cizvit ve Protestan misyoner bulunmaktadır³¹. Sonuç olarak, gerek 1844-1845 temettüat sayımlarında elde edilen tahmini nüfus rakamları gerekse Vital Cuinet'in 1892 ve Sivas Fransız konsolosunun 1901'de vermiş olduğu rakamlar, Tokat'ta nüfus miktarı ve oranı açısından Müslüman Türklerin birinci, Ermenilerin ikinci, Rumların ise üçüncü sırada olduklarını göstermektedir³². XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermenilerin ve Rumların daha fazla gelişen ve ticaret yapma olanakları artan Samsun gibi kıyı kentlere göç etmeye başladıkları bilinmektedir³³.

²³ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005, s. 296.

²⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927- Tarihi İstatistikler Dizisi-2*, Ankara 2011, s. 2.

²⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927- Tarihi İstatistikler Dizisi-2*, s. 5.

²⁶ BOA. DH. NFS. d. 2284.

²⁷ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat Ve Nüfus", *TTK. Belleten*, XV: 60 (1961), s. 628. Enver Ziya Karal'ın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831* adlı eserinde ve Devlet İstatistik Enstitüsünün hazırlamış olduğu *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927-Tarihi İstatistikler Dizisi-2* adlı çalışmada 1831 tarihli nüfus sayımında Tokat'ın nüfusuna dair bilgi bulunmamaktadır.

²⁸ Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri", s. 395.

²⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775; Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2000, S. 15, s. 157.

³⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

³¹ Ali Açık, "Tokat Sancağının İdari ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, 14/2, s. 339.

³² Davut Kılıç, *Salnamelere Göre Vilâyat-ı Sitte'de Dinî ve Etnik Dağılım (1870-1908)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 1.

³³ Mehmet Beşirli, "Tokat Voyvodahı (1774-1842)", *TTK. Belleten*, 2004, LXIX: 254. s. 298.

Tablo-1: 1844-1845 Sayımına Göre Tokat Kazası Merkez Nüfusunun Etnik Yapısı

Milliyeti	Hane Sayısı	Tahmini Nüfusu	Genel Nüfusa Oranı (%)
Müslüman	2137 ³⁴	10.685	54,40
Gregoryen	1333	6.665	33,93
Rum	223³⁵	1.115	5,67
Katolik	175 ³⁶	875	4,45
Yahudi	38 ³⁷	190	0,96
Kıpti	22	110	0,56
Toplam	3928	19640	% 100

3. Tanzimat Dönemi'nde Tokat'taki Rum Nüfusun Sosyal Yapısı

3.1. Nüfus Miktarı

XIX. yüzyılın ortalarında Rumların Tokat'ta meskûn oldukları mahalleleri, kaç haneden ibaret olduklarını, kullanmış oldukları şahıs adlarını, mesleklerini, senelik gelir miktarlarını, ödedikleri vergi miktarını, sahip oldukları emlak ve arazi miktarını 1844-1845 yılında yapılmış olup 14676 numaralı Temettüat defterindeki kayıtlardan tespit etmek mümkündür. Yüzyılın başlarından ortasına kadar Rumlar, Tokat'ta 16 mahalle içerisinde, 223 hanede, tahminen 1115 kişilik bir cemaat olarak şehir nüfusunun yaklaşık %5,67'sini teşkil etmişlerdir. Bu süreçte şehirdeki toplam Rum hane sayısında fazla bir değişim olduğu söylenemez. 1844-1845'te en fazla Rum nüfusun yaşadığı mahalle Kâbe Mescidi (60 hane), en az Rum nüfusun bulunduğu mahalleler ise Cami-i Kebir (1 hane), Çilehane (1 hane) ve Menice (1 hane)dir³⁸.

Tokat Rum Ortodoks Cemaati'nin "Aya Nikola Rum Kilisesi"³⁹ adlı ibadethaneleri bulunuyordu. Rumlar zaman zaman ibadethanelerinin tamirini talep edip yıkılan ve eskiyen yerlerini onarmak için Osmanlı idaresinden izin istemişlerdir. 1820 yılı Mayıs ayında talep edilen tamirat için 26 Temmuz 1820 tarihinde fetva ve irade-i seniyye ile izin verilmiştir. Hatt-ı Hümayun'da; *binaya ekleme yapılmamak kaydıyla, Rumların kiliselerini tamir edebilecekleri, ekleme yapan ve buna izin veren olursa cezalandırılacakları, tamirat masrafları için Rum taifesinden herhangi bir ücret talep edilemeyeceği* emredilmiştir⁴⁰.

3.2. Tokat Rum Nüfusunun İkamet Ettiği Mahalleler

Osmanlı Devleti'nde, Anadolu'da Müslüman ve gayrimüslim halkın yerleşimi bazı koşullara bağlanmıştı. Buna göre, Osmanlı şehirlerinde belirli mahallelerde aynı dinden, mezhepten ve soydan olanlar yaşarken, zamanla bu özellik değişmeye başlamış,

³⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

³⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

³⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d-14682.

³⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d-14765.

³⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

³⁹ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 134.

⁴⁰ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 135.

gayrimüslimlerin de Müslüman mahallelerine yerleştikleri olmuştur⁴¹. 1455 tarihli tahrir defterlerinde Tokat'ta 48'i Müslüman⁴² 6'sı Hristiyan ve 2'si karışık olmak üzere toplam 56 mahalle bulunmaktaydı. Tokat, 1642'de 71 mahalle⁴³, 1772'de 75 mahalle, 1814'te 73 mahalle⁴⁴, 1818'de 76 mahalle ve 1838'de 77 mahalle⁴⁵, 1840-1860 arasında ise 73 mahallesini olan büyük bir kent görünümündeydi⁴⁶.

Hristiyanlar ve Yahudiler daha az mahallede ve genellikle şehir merkezinde otururken Müslümanlar şehrin kenarlarında yeni kurulan daha küçük mahallelerde yaşamaktaydılar⁴⁷. XIX. yüzyılın ortalarında yeni mahalle kurulmamış, çoğalan nüfus mevcut mahallelerde iskân edilmiştir. XIX. yüzyıl ortalarında Tokat Kazası'nın nüfusunu oluşturan Müslim ve zimmî grupların şehirde çoğu mahallede karışık olarak yaşamakta oldukları, birbirlerine komşu evlerde oturdukları ve ticari ilişkilerde bulundukları bilinmektedir⁴⁸. Bu bağlamda Tokat Rumlarının çoğunluğunun Müslüman, Ermeni, Katolik ve Yahudi ahalî ile karışık olarak 16 mahallede yaşamakta oldukları tespit edilmektedir.

1844-1845 Temettüat kayıtlarına göre, Tokat Kazası'nda mevcut 73 mahallenin⁴⁹ 40 tanesinde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin karışık olarak ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Müslümanların 52 mahallede, Gregoryen Ermenilerin 51 mahallede, Rumların 16 mahallede, Katolik Ermenilerin 11 mahallede, Yahudilerin 5 mahallede ve Kiptilerin 2 mahallede hanelerinin bulunduğu görülmektedir⁵⁰. Müslüman nüfusun en yoğun olduğu mahalle Çay-ı Müslim (190 hane), Gregoryen Ermenilerin en yoğun olduğu mahalle İçmesu (100 hane), Rumların en kalabalık olduğu mahalle Kâbe Mescidi (60 hane), Katoliklerin en yoğun yaşadıkları mahalle Soğukpınar-ı Müslim'dir (53 hane). Yahudiler genellikle Hoca İbrahim mahallesinde (20 hane) ikamet ederlerken Çingeneler 10 hane ile Mihmad-ı Hacı Hasan Bölüğü'nde toplanmışlardır⁵¹. Müslim ve gayrimüslim nüfusun karışık olarak yaşadığı en kalabalık mahalle 251 haneli Hoca Ahmed Mahallesi olup mahallede hanelerin milletler bazında dağılımı şöyleydi: Müslüman 93 hane, Ermeni 97 hane, Rum 9 hane, Katolik 52 hane⁵². 1844-1845 yılında Tokat'ta mevcut 73 mahalle içerisinde yalnızca tek cemaatin yaşadığı toplam dört mahalle vardır. Bunlar; sadece Yahudilerin yaşadığı "Yahudiyan", sadece Ermenilerin yaşadığı "Terbiye-i Kebir" ve "Terbiye-i Sağır", sadece Rumların yaşadığı "Taş Nerdiban" (Taş Merdiven) mahalleleriydi⁵³.

Aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere; XIX. yüzyılın ortalarında Rumlar, Tokat'ta on altı mahalle içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu süreçte, şehirdeki toplam Rum nüfusunda dikkate değer bir artma veya azalma görülmemektedir. On altı mahallede yaşayan Rum

⁴¹ Suraya Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1998, s. 165-166.

⁴² Ahmet Şimşirgil, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2003, XVIII/1, s. 87.

⁴³ Mehmet İpşirli, "XVII. Asır ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1987, s. 63.

⁴⁴ Yücel Özkaya, "1844-1847 Arasında Tokat'da Yapılan Düzenlemeler", *I. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler*, Tokat 2004, s. 222.

⁴⁵ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 300.

⁴⁶ Açıkel, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", s. 254.

⁴⁷ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 296.

⁴⁸ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo Ekonomik Yapısı", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1987, s. 139-140.

⁴⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775

⁵⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

⁵¹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

⁵² BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

⁵³ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

Tanzimat Dönemi'nde Tokat'ta Rum Nüfusu

nüfustan altı mahallede azalma, üç mahallede artış görülürken yedi mahallenin nüfusu aynı kalmıştır. Kâbe Mescidi, Dere, Şecâeddin, Hoca Ahmed, Hoca İbrahim ve Suiçmez mahallelerinin nüfusu azalırken Zâim, Soğukpınar-ı Müslim ve Semerkand mahallelerinin nüfusunda artış görülmüştür. Tanzimat Dönemi'nde en fazla Rum nüfusun yaşadığı mahalleler Kâbe Mescidi (58 hane) ve Dere (51 hane) iken en az Rum nüfusun bulunduğu mahalleler ise birer hane ile Cami-i Kebir, Çilehane ve Menice'dir. Beş haneli Taş Nerdiban Mahallesi'ndeki nüfusun tamamı ise Rumlardan müteşekkildir⁵⁴.

Tablo-2: Tokat Rum Nüfusunun Mahallelere Göre Dağılımı

Sıra	Mahalle	1844-1845 ⁵⁵	1851 ⁵⁶
1	Kâbe Mescidi	60	58
2	Dere	51	48
3	Şecâeddin	30	27
4	Zâim	22	24
5	Yaşmevdan	16	15
6	Hoca Ahmed	9	9
7	Hoca İbrahim	7	4
8	Soğukpınar-ı Müslim	6	7
9	Taş Nerdiban	5	5
10	Meydan-ı Müslim	4	4
11	Debbağhane-i Cedid	4	4
12	Semerkand	3	5
13	Suiçmez	3	1
14	Cami-i Kebir	1	1
15	Çilehane	1	1
16	Menice	1	-
Toplam Hane		223	217
Toplam Nüfus		1115	1085

3.3. Rumlar Arasında Kullanılan Aile, Şahıs Ad ve Sıfatları

Kişileri diğer insanlardan ayıran özelliklerin başında onun adı ve sıfatları gelmektedir. Soyadının kullanılmadığı düşünüldüğünde şahısların ad ve sıfatlarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Osmanlı toplumunda, az da olsa, bazı şahıs adlarının Müslim ve gayrimüslim şahıslar tarafından ortak olarak kullanıldığı bilinmektedir. Toplumda aynı adı taşıyan şahısların ayırt edilebilmesi için çeşitli adetler geliştirilmiştir. Müslim veya gayrimüslim olmasına bakılmaksızın insanların isimlerinin başında mesleğinin veya ayırt edici karakteristik bir özelliğinin zikredilmesi bu adetlerin başında gelmiştir. Kişilerin fiziksel özelliklerine ya da iyi bilinen bir karakter özelliğine göre lakap takılması da yaygın bir ayırt edici gelenektir. Aynı

⁵⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁵⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁵⁶ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 304.

durum gayrimüslimler için de geçerliydi. Nitekim hem bu çalışmanın konusunu teşkil eden Rum Temettüat defterinde hem de daha önce aynı defterlerden faydalanarak yazmış olduğumuz Tokat Katolik Ermenileri ve Tokat Yahudileri hakkındaki çalışmalarımızda bunların çok sayıda örneği mevcuttur⁵⁷.

Terzi Konstan, Bezzaz Panayot, Kazzaz Anastas, Basmacı Haralambidi gibi meslek belirten adların yanında Burunsuzoğlu Sava, Kel Berdanoğlu Kiryaki, Sağır Mihail, Köse Yuri gibi fiziki durum belirten sıfatlar, Şeytan Nikola, Cingöz Corci gibi karakter belirten sıfatlar ve İslambolluoğlu Anastas, İzmirlioğlu Lefter, Engürülü Panayot, Karamanlıoğlu Yevan gibi memleket belirten kelimeler Rum şahıs adlarıyla birlikte kullanılmıştır⁵⁸. 223 hane Rum nüfusu içerisinde yedi tane “Keşişoğlu”, iki tane de keşiş ön adıyla kaydedilmiş, dinî mahiyet taşıyan hane reisi tespit edilmiştir. Rum hane reislerinin tanımlanmasında çoğunlukla mesleklerin belirleyici olduğu görülmektedir⁵⁹. Gayrimüslimlerin kullandıkları adlar arasında Ferhat, Arslan, Murat, Nazar gibi Müslümanların da kullandığı şahıs adlarıyla kel, total, kör, kara gibi Müslümanların kullandıkları lakaplara da sıkça rastlanmaktadır⁶⁰.

Tokat'ta yaşayan Rumlar arasında en fazla kullanılan hane reisi isminin 28 kişi ile Bedos olduğu görülmektedir. Yaygın olarak kullanılmış olan diğer Rum erkek adları şunlardır: Nikola: 21 kişi, Yevan: 20 kişi, Anastas: 18 kişi, Corci: 15 kişi, Dimek: 14 kişi, Nazar: 12 kişi, Sava: 12 kişi, Mihail: 10 kişi, Yorgi: 8 kişi, Lefter: 8 kişi, Panayot: 8 kişi, Yordan: 7 kişi, Simon: 7 kişi, İstavri: 6 kişi, Vasil: 6 kişi, Abraham: 5 kişi, Kiryaki: 4 kişi, Yuri: 4 kişi, Yakof: 4 kişi, Oseb: 3 kişi, Andon: 3 kişi⁶¹.

Vergi mükellefi hane reisleri açıklanırken, kullanılan lakaplar o ailenin geleneksel olarak devam eden mesleğine de işaret eder nitelikte olabilmektedir. Tokat temettüat defterlerinde de bu özelliği yansıtan çok sayıda örnek bulunmaktadır. İncelediğimiz defterde Tokat Rumları arasında en fazla kullanılan aile adı ve lakaplar arasında “Keşişoğlu” ilk sırada yer almaktadır. Onu sırasıyla şu aile adları ve lakaplar takip etmektedir: Körükçübaşıoğlu, Nazaroğlu, Karagözoğlu, Taşcıoğlu, Boyacıoğlu, Cimcimoğlu, Eskicioğlu, İbrikcioğlu, Sülükoğlu, Karamanlıoğlu, Aşcıoğlu, Kumkumacıoğlu, Cilveoğlu, Konstanoğlu, Arslanoğlu, Karadeveoğlu, Delikgözoğlu, Saraçoğlu, Bekcioğlu, Mıhçıoğlu, Ekmekcioğlu, Dülgeroğlu, Meletlioğlu, Sansaroğlu, Kalaycıoğlu, Kalpakcioğlu, İplikcioğlu, Sabuncuoğlu, Palancioğlu, Barutçuoğlu, Merterioğlu, Çinicioğlu, Kocabaşıoğlu, Odabaşıoğlu⁶².

⁵⁷ Tokat Katolik Ermeni hane reislerinin adları bazen “Şahbazoğlu Kuyumcu Ohannes” ve “Hallaçoğlu Ohan” şeklinde babasının lâkabı ve mesleği, bazen “Garabetoğlu Artin”, “Üçkızların Mardiros” gibi sadece baba adı ve aile adı kullanılarak yazılmıştır. Bazen de “Topal Oseb”, “Tombul Filibos” gibi fiziki durum belirten sıfatlarla kullanılmıştır. Bunların dışında, “Bafraoğlu”, “Gürnlüoğlu”, “Niksarlı”, “Konyalı”, “Erzurumlu”, “Sivaslı” gibi memleket adı belirten kullanımlara da sıkça rastlanmaktadır (Necati Çavdar, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi”, Yeni Türkiye Dergisi, Ermeniler Özel Sayısı, S. 60, Ankara 2014, s. 8-9). Tokat Yahudi hane reislerinin adları ise bazen “Hekimoğlu Attar Elias” ve “Kasaboğlu Yakof” şeklinde babasının lâkabı ve mesleği, bazen “Arslanoğlu Yasef” gibi sadece baba adı veya aile adı kullanılarak yazılmıştır. Bazen de “Yekçeşm Şemil”, “Topal Yasef” gibi fiziki durum belirten sıfatlarla kullanılmıştır. Bunların dışında, “Maraşlıoğlu”, “Engürülüoğlu”, “Bağdadlı”, “İranlı” gibi memleket adı belirten kullanımlara da rastlanmaktadır. Bir kişinin ise “Hahamoğlu İshak” gibi dinî nitelik belirten isimle kaydedildiği görülmektedir (Necati Çavdar, “Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal Ve Ekonomik Durumları (1844-45)”, Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bildiriler, C-1, 2015, s. 337).

⁵⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁵⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁶⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁶¹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁶² BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

3.4. Tokat Rum Nüfusunun Meslekî Yapılanması

Tokat XIX. yüzyılın ortalarına kadar, ticaret hacmi ve kalitesi bakımından Osmanlı Devleti'nin önde gelen şehirleri arasında yer almıştır. Sınai ve ticari canlılık XVIII. yüzyılda en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1701'de Erzurum'dan İzmir'e kadar gezen batılı seyyah Tournefort'un "*Tokat, Küçük Asya ticaretinin merkezi sayılmalıdır*"⁶³ sözü bunu destekler niteliktedir. 1772'de Tokat'ta 46 çeşit meslek yapılmaktaydı. Bu meslekler; dericilik ile ilgili meslek kolları, maden işlemeyle ilgili meslek kolları, dokumacılıkla ilgili meslek kolları, gıda maddeleriyle ilgili meslek kolları, bina yapımıyla ilgili meslek kolları ve diğer esnaf kollarına ayrılmıştı⁶⁴.

1840'ta (H. 1256) tutulan Temettüat kayıtlarında hane reislerinin meslekleri yazılmayıp sadece eşkâli verilirken 1844-1845 (H. 1260-1261) kayıtlarında hane reisinin mesleği de yazılmıştır. Bu kayıtlardan hareketle şahısların meslekleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. 1844-1845'te Tokat'ta mevcut 3928 haneden 2073'ünün esnaflıkla uğraştığı görülmektedir. Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslim gruplarda da esnaflık, nüfusun yarıya yakınıni oluşturmaktadır. Bu oran Müslümanlarda %47,5, gayrimüslimlerde ise %57,8'dir. Gayrimüslimler arasında; 1333 hane Gregoryen Ermenilerin 811 hanesi, 223 hane Rumların 128 hanesi, 175 hane Katolik Ermenilerin 56 hanesi, 38 hane Yahudilerin 25 hanesi, 22 hane Kiptilerin 19 hanesi esnaflıkla uğraşmaktaydılar⁶⁵. %42,4 ile önde gelmekte olan deri ve dokuma sektörünü Katolik Ermeniler ellerinde bulundurmışlardır. Rumların ve Yahudilerin gıda sektöründe, Gregoryen Ermenilerin inşaat ve metalürji sektöründe, Müslümanların ise hizmet sektöründe önde oldukları anlaşılmaktadır⁶⁶. Kayıtlardan anlaşıldığına göre gayrimüslimlerden hiç kimse rençberlik ile uğraşmamakla birlikte kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bağcılık yapmışlardır⁶⁷.

Temettüat kayıtlarına göre, Tokat Kazası mahallelerinde yaşayan 223 hane Rum nüfusun mesleki dağılımına bakıldığında; 128 hane reisinin esnaf, 34 hane reisinin işçi, 12 hane reisinin ise Teb'a (hizmetkâr) olarak geçimlerini sağladıkları anlaşılmaktadır⁶⁸. 36 hane reisinin çalışamaz durumda, 5 hane reisinin yetim çocuk olduğu, çocuklarının vasilerinin anneleri olduğu tespit edilmiştir. Çalışamaz durumda olanlardan 10 kişinin müsün (yaşlı), 14 kişinin amel-mande (iş göremez) ve 12 kişinin sâil (dilenci) olduğu belirtilmiştir. Çalışamaz durumda olan aile reislerinin yıllık temettüatları hesaplanmamıştır. Rum nüfustan 8 hane reisinin mesleği belirtilmemiştir⁶⁹. Gayrimüslimler arasında kendilerinden vergi talep edilmeyecek durumda olanların sayısının Müslümanlara oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Temettüat defterlerine göre; Tokat'ta yaşayan Müslümanların %4'ünün, Gregoryen Ermenilerin %4,3'ünün, Rumların %7,2'sinin, Katolik Ermenilerin %10,9'unun ve Yahudilerin %2,6'sının bu kategoride olduğu tespit edilmektedir.

Esnaflıkla uğraşan 128 Rum hane arasında 33 hane ile *Kazancı* esnafı ilk sırada gelmektedir. Basmacı esnafı (11 hane) ikinci sırada, Küpçü esnafı (10 hane) üçüncü sırada gelmektedir. Diğer esnaf Rum hane sayıları ise şöyledir: Kazzaz 9 hane, Abacı 8 hane, Terzi 7 hane, Dülger 5 hane, Çarıkçı 4 hane, Duhancı 4 hane, Körükçü 4 hane, Çerçi 4 hane, Semerci 3 hane, Bakırcı 2 hane, Simitçi 2 hane, Palancı 2 hane, Berber 1 hane, Boyacı 1 hane, Sabuncu 1 hane, Balıkçı

⁶³ Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde Ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1987, s. 145-147.

⁶⁴ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 158; Cinlioğlu, a.g.e., s. 91.

⁶⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.

⁶⁶ Eken, a.g.m., s.163.

⁶⁷ Eken, a.g.m., s. 161.

⁶⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

⁶⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

1 hane, Katırcı 1 hane, Bükücü 1 hane, Manav 1 hane, Halaç 1 hane, Attar 1 hane, Bezzaz 1 hane, Sazende 1 hane, Kalemkâr 1 hane, Dellal 1 hane, Tatar 1 hane. Hizmet sektöründen geçimini sağlayan hane reislerinden 12'sinin hizmetkârlık, 26'unun amelelik, 8'inin ise çeşitli meslek kollarında işçi olarak istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. Bunların dışında 2 hane reisinin keşiş olduğu tespit edilmiştir.⁷⁰

4. Tokat Rum Nüfusunun Ekonomik Yapılanması

4.1. Gelir Kaynakları

Bir yerleşim alanındaki toplumsal ilişkilerin ve yaşam standartlarının tespitinde dikkate alınması gereken ölçütlerden birisi de o yerin ekonomik faaliyetleridir. Bu bağlamda Tokat Kazası'nın ekonomik yapısı içerisinde Rum nüfusun gelir ve gider miktarını, ekonomik yaşam standardını ve yörede yaşayan diğer toplumsal unsurlar ile mukayesesini tespit etmek gerekir. Osmanlı'da üretim ve ticari faaliyetlerin ağırlıklı olarak şehirlerde toplanmış olmasına rağmen tarımsal faaliyetler de tamamen şehir dışında kalmış bir faaliyet değildi. Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturan tarım, şehirlerin de ekonomik faaliyetleri içerisinde yer alıyordu. Tokat Kazası mahallelerinde tarla ve bahçe tarımı yapıldığı incelediğimiz temettüat defterlerinde görülmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Tokat şehir merkezinde Müslüman ahali yoğun olarak tarımsal faaliyetlerle iştigal ederken gayrimüslimlerin tarımsal faaliyet ve hayvancılıktan ziyade zanaat ve ticaretle uğraştıkları, defterlerde mesleği Rençber olan hiçbir gayrimüslimin bulunmamasından ve gayrimüslimlerin çift hayvanı beslememesinden anlaşılmaktadır.⁷¹

Gayrimüslimlerin ekonomik faaliyet olarak değil ancak hane ihtiyacını karşılayacak kadar, küçük çaplı bağcılık ve bahçecilik yaptıkları tespit edilmiştir. İncelediğimiz Rumlara ait Temettüat defterinde 223 Rum nüfusun 118 hanesinin 0,5 ile 3 dönüm arasında bağ ve bahçeye sahip olduğu, bağdan elde etmiş olduğu senelik hasılat üzerinden öşr-i bağ vergisi vermiş olduğu görülmüştür. Bağ arazisine sahip olan 76 Rum hanenin büyük çoğunluğunun 0,5 ile 1 dönüm bağının olduğu, sadece 2 hanenin ise 3'er dönüm bağ arazisine sahip olduğu tespit edilmiştir.⁷² Tokat'taki Rum nüfusunun toplam bağ miktarı 88,5 dönüm, hane başına düşen ortalama bağ miktarı ise 0,396 dönümdür. Hane başına düşen miktara bakarak bağcılığın Rumlar arasında bir ekonomik faaliyet olmaktan ziyade hanenin tüketim ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bağcılık yanında Rumların tarımsal faaliyet anlamında az miktarda bahçecilikle de iştigal etmiş oldukları yine temettüat defterlerinden ulaşılan bir neticedir.⁷³

Temettüat defterlerine göre, Tokat mahallelerinde 49 Rum hanenin bahçesinin olduğu görülmektedir. Bahçelerin büyüklüğü 0,5 ile 2 dönüm arasında değişmektedir. Rumlara ait toplam bahçe miktarı 47 dönümdür.⁷⁴ Bu miktar toplam 223 hane Rum nüfusa oranlandığında hane başına 0,210 dönüm gibi küçük bir miktar çıkmaktadır ki bu miktara bakarak Rum nüfusun bahçecilikle iştigalinin ticaretten ziyade hanenin ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Defterde, bahçecilik kapsamında hangi ürünlerin yetiştirilmiş olduğuna dair bir kayıt mevcut değildir. Temettüat defterlerindeki kayıtlara göre, şahıslardan bahçe vergisi olarak ayrıca bir verginin alınmadığı ancak bahçe sahibi her hanenin öşr-i bağ ödemiş olduğu tespit edilmektedir. Bu tespitten yola çıkarak, bahçe arazisinin de "bağ" kavramı içerisinde telakki edilmiş olduğunu, bahçe vergisinin öşr-i bağ içerisine dâhil edilmiş olduğunu

⁷⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

⁷¹ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

⁷² BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

⁷³ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

⁷⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

söylemek mümkündür. Netice itibariyle; Tokat Rum nüfusunun 88,5 dönüm bağ ve 47 dönüm bahçe arazisine sahip olduğu, bu arazilerden 1844 yılında toplam 8108 kuruş hasılat elde etmiş oldukları tespit edilmiştir. Yıllık toplam geliri 52618 kuruş olan Rum nüfusun, bu gelir miktarının yaklaşık %15,5'ini bağ ve bahçe hasılatından elde etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Rumlar, 1844 yılında bağ ve bahçe tarımı üzerinden elde etmiş oldukları 8108 kuruş hasılat üzerinden devlete toplam 840 kuruş öşr-i bağ (bağ-bahçe vergisi) ödemişlerdir. Bu hesaba göre, bağ ve bahçe sahibi Rum hanelerin dönüm başına yılda ortalama 1/10 oranında öşr-i bağ vermiş oldukları anlaşılmaktadır⁷⁵.

Üç Rum hanenin cehri yetiştiriciliğinden gelir elde etmiş olduğu görülmektedir. Dericilik ve dokuma sanayiinde kullanılan boyar maddelerin en önemlilerinden birisi cehri bitkisiydi. Kök boya maddesi olan cehri daha çok *Ala Cehri* olarak bilinen, üç metreye kadar uzayabilen dikenli bir ağaççık olup meyveleri sarı iplik boyası olarak kullanılmıştır. Cehriden elde edilen güçlü ve şeffaf bir sarı olan renge *Cehri Sarısı* denilmiştir. Cehri, XIX. yüzyılın ortalarında Sivas eyaletinin Tokat, Zile, Erbaa, Çorum ve Amasya gibi merkezlerinde yaygın olarak yetiştirilmiş olup ticareti ise genellikle Tokat, Samsun ve Kayseri'de yapılmıştır. Cehri, 1805 yılından itibaren vergiye tâbi tutulmuştur⁷⁶. Bu bitkinin yetiştirilmesine paralel olarak boyacılık sanayii de gelişmişti. Anadolu'daki boyahaneler, en yoğun olarak Tokat, Çorum, Merzifon, Bursa, Hamid, Ankara, Kayseri, Adana, Urfa, Malatya, Maraş ve Antep'te bulunuyordu⁷⁷. Birer dönüm cehri arazisine sahip olan Rum hanelerin cehri üretiminden elde etmiş oldukları hasılat 270 kuruş olup Cehri üretiminden dönüm başına 90 kuruş hasılat elde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Cehri sahiplerinin ödedikleri toplam vergi 30 kuruş olup dönüm başına 10 kuruş vergi ödedikleri tespit edilmektedir. Buna göre, Cehri arazisine sahip Rum hanelerin dönüm başına 1/9 oranında vergi ödemiş oldukları ortaya çıkmaktadır. Netice olarak, Tokat Rum nüfusun bağcılık, bahçecilik ve cehri üretiminden elde etmiş oldukları 1844 yılı toplam tarım faaliyeti hasılatı 8378 kuruştur⁷⁸.

Tokat'taki Rum nüfusun tarla tarımına dair kayıtları da sınırlıdır. Kâbe Mescidi Mahallesi'nden Basmacıoğlu Sava'nın 4 dönüm herk⁷⁹ tarlası, yine Kâbe Mescidi Mahallesi'nden Polatoğlu Nazar'ın 1 dönüm herk tarlası, Zâim Mahallesi'nden Dimek'in de 11 dönüm herk tarlası olduğu tespit edilmiştir. Kısır hayvanlardan olduğu gibi herk tarladan da vergi alınmaması usulü gereğince, 1844-1845 (H. 1261-1262) yılında Rum nüfusa ait herhangi bir tarla hasılatı mevcut değildir. Tokat merkezinde yaşayan bazı Rum hanelerin Tokat'a bağlı bazı köylerde tarlasının olduğu tespit edilmiştir. Zâim Mahallesi'nden İsaoglu Dimek'in Komanat Nahiyesi'ne bağlı Geksi⁸⁰ Köyü'nde, Kâbe Mescidi Mahallesi'nden Kazancı Savaoglu Todor'un, Kazabad Kazası'na bağlı Vavru⁸¹ Köyü'nde ve Zâim Mahallesi'nden Dimekoğlu Mihail'in Kazabad Kazası'na tabii Biskeni⁸² Köyü'nde arazisinin olduğu tespit

⁷⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

⁷⁶ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 241.

⁷⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK. Yayınları, Ankara 2018, s. 430.

⁷⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

⁷⁹ Sürüldükten sonra bir yıl dinlendirilen, nadasa bırakılan tarla (<http://www.tdk.gov.tr>, 01.09.2018).

⁸⁰ Osmanlı döneminde Tokat Kazası'na bağlı Komanat Nahiyesi'nin bir köyü olan "Geksi", Cumhuriyet Dönemi'nde "Aydınca" adını almış olup günümüzde Tokat merkeze bağlı, merkeze 7 kilometre uzaklıkta bir köydür (Sevan Nişanyan, *Adını Unutan Ülke: Türkiye'de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 296).

⁸¹ Osmanlı dönemindeki adı "Vavru" olan köyün adı 1936'da "Oğulcuk", daha sonra yapılan isim değişikliği ile "Kemalpaşa" olarak değiştirilmiştir. Günümüzde aynı adla anılan kasaba, verimli tarım arazilerine sahiptir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kemalpaşa>, 01.09.2018; Nişanyan, *a.g.e.*, s. 297).

⁸² Tokat merkeze 4 km. uzaklıkta olup verimli araziye sahip olan köyün günümüzdeki adı "Yayladalı"dır (<http://nedir.antoloji.com/tokat-yayladali-koyu>, 01.09.2018). Temettuat Defterlerinden, XIX. yüzyılın ortalarında Ermeni, Rum ve Yahudilerin Biskeni Köyü'nde arazilerinin bulunduğu tespit edilmektedir.

edilmiştir. Bu arazilerin miktarı, burada hangi ürünün yetiştirildiği ve yıllık gelirinin ne kadar olduğu hususunda ilgili defterlerde bilgi mevcut değildir⁸³.

XIX. yüzyılın ortalarında Tokat'taki gayrimüslimlerin ekonomik faaliyet olarak zanaat ve ticaret alanında yoğunlaştıklarını söylemek mümkündür. Şehirde çok sayıda Kazancı, Abacı, Terzi, Basmacı, Kazzaz, Dokumacı, Bezzaz, Küpçü ve Körükçü gibi esnafının varlığı Tokat'ın canlı bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Doğu-Batı ticaret yolları üzerinde bulunması hasebiyle, XVIII. yüzyıldaki kadar olmasa da, XIX. yüzyılın ortalarında da Tokat'ta ticari faaliyetlerin hâlâ canlı olduğunu, Osmanlı uyruğu Ermeni, Rum ve Yahudilerin ticaretin etken yerli unsurları olduğunu söylemek mümkündür⁸⁴. Tokat'ta üretilen dokumalar başta Rusya olmak üzere değişik Avrupa ülkelerine de ihraç edilmekteydi⁸⁵. Dokumacılık ve Basmacılık gibi iş kollarının büyük atölyelerde mi yoksa küçük el tezgâhlarında mı yapıldığı temettüat defterlerinden tespit edilememektedir. Tokat'ta XIX. yüzyılın ortalarında Rumların ve Yahudilerin gıda sektöründe, Ermenilerin inşaat ve metalürji sektöründe, Müslümanların ise hizmet sektöründe önde oldukları anlaşılmaktadır⁸⁶.

1844-1845'te Tokat'ta vergi mükellefi olan 204 Rum hanesinin zanaat, ticaret, işçilik, az miktarda tarım ve kira olmak üzere çeşitli kaynaktan gelir elde etmiş oldukları tespit edilmektedir. Rum nüfusa ait 52618 kuruş olan yıllık toplam gelir miktarının 32500 kuruşunun sanat, zanaat ve ticarete dayalı esnafıktan elde edildiği, esnaflıkla uğraşan 128 hanenin hane başı yıllık gelir ortalamasının 254 kuruş olduğu tespit edilmektedir⁸⁷.

Hizmet sektöründen geçimini sağlayan 46 hanenin 12'sinin hizmetkârlık, 26'unun amelelik, 8'inin ise çeşitli meslek kollarında işçi olarak istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. Hizmet sektöründe istihdam edilmiş Rum hanelerin yıllık toplam gelirinin 10800 kuruş olduğu, hane başı yıllık ortalama gelirlerinin 234 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Hizmetkârlıkla geçimini sağlayan hanelerin yıllık gelirlerinin 100 ile 400 kuruş arasında değiştiği, amelelikle geçimini sağlayan hanelerin gelirlerinin 100 ile 300 kuruş arasında değiştiği, esnaf yanında işçi olarak çalışan hane reislerinin yıllık gelirlerinin ise 100 ile 400 kuruş arasında değişen miktarlarda olduğu tespit edilmiştir⁸⁸.

Tokat Rum nüfusunun gelir kaynaklarından birisinin de kira gelirleri olduğu tespit edilmektedir. Bir dükkân, ev ya da evinin içerisinde yer alan odaları kiraya vererek gelir sağlayan hane sayısının 23 olduğu görülmektedir. Üç Rum hane reisinin toplam 6 dükkânı kiraya vererek bu yolla 1844 yılında toplam 128 kuruş dükkân kirası elde etmiş oldukları, dükkânların en ucuzunun yıllık 15 kuruşa, en pahalısının yıllık 18 kuruşa kiralanmış olduğu tespit edilmektedir. Buna göre, 1844-1845 tarihinde Tokat'ta bir dükkân kirasının yıllık ortalama 16 kuruş civarında olduğunu söylemek mümkündür. 20 Rum hane reisinin evinin içerisinde ya da yanında bulunan 33 odayı kiraya vermek suretiyle yıllık toplam 696 kuruş oda kirası elde etmiş olduğu tespit edilmektedir. Odaların en ucuzunun 15, en pahalısının 50 kuruşa kiralanmış olduğu, 1844- 1845 tarihinde Tokat'ta oda kirasının yıllık ortalama 21 kuruş civarında olduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak, 1844-1845 tarihinde Tokat'ta mevcut 223 hane reisinden 23'ünün, diğer gelirlerinin yanı sıra kira gelirinin de olduğu anlaşılmaktadır. 23 hane

⁸³ BOA. ML. VRD. TMT. d-14676.

⁸⁴ Çadırcı, a.g.e., s. 356.

⁸⁵ Murat Haniççe, 16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Tokat 2009, s. 85.

⁸⁶ Eken, a.g.m., s. 163.

⁸⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁸⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

Tanzimat Dönemi'nde Tokat'ta Rum Nüfusu

reisinin, 6 dükkân ve 33 oda gelirinden toplam 824 kuruş kira geliri elde etmiş oldukları tespit edilmiştir⁸⁹.

Rumlar arasında, diğer gayrimüslim gruplarda da olduğu gibi, hayvancılığın bir ekonomik faaliyet olarak yapılmadığı anlaşılmaktadır. Köylerde yaşayan Ermeni ve Rumların en azından kendi ihtiyaçlarını karşılamak için büyükbaş, küçükbaş, çift ve binek hayvanlarını besledikleri, fakat Tokat merkezinde yaşayan gayrimüslimlerin bu faaliyetten bir kazanç elde etmedikleri defterlerden tespit edilmektedir. Tokat'taki 223 Rum hanesinden on beşinde birer tane olmak üzere 15 merkep (Eşek), 7 hanede ise birer tane olmak üzere 7 bargir (katır), toplam 22 yük ve binek hayvanının bulunduğu tespit edilmiştir. Yük ve binek hayvanları için hane sahiplerinin ağnam vergisi vermedikleri, Tokat Rum nüfusunun küçükbaş veya büyükbaş hayvancılık üzerinden herhangi bir gelirlerinin olmadığı tespit edilmiştir⁹⁰.

Tablo-3: Tokat Rum Nüfusuna Ait Gelirlerinin Kaynaklara Göre Dağılımı (Kuruş).

Sanat. Zanaat. Ticaret	Tarım	İşçilik	Kira	Hayvancılık
32500	8378	10800	824	-
%61,8	%16	%20,5	%1,6	

Temettüat defterlerindeki verilerden hareketle buraya kadar ortaya konulmuş analizlerden anlaşılacağı üzere; 1844-1845 tarihinde Tokat kaza merkezinde mevcut 223 hane Rum nüfusunun yıllık toplam gelirinin 52618 kuruş olduğu, bir Rum hanesinin yıllık ortalama 235 kuruş gelirinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda 16 Rum mahallesinden 5'inin ortalama gelirin üzerinde, 10'unun ise ortalama gelirin altında bir gelir düzeyine sahip olduğunu hesaplayabiliriz. Hane başına 860 kuruş ile en yüksek ortalama yıllık gelire sahip mahallenin Menice, hane başına 91 kuruş ile en düşük ortalama yıllık gelire sahip mahallenin ise Semerkand olduğu tespit edilmiştir. Tokat'ın en varlıklı Rum şahıslarının Zâim Mahallesi'nde ikamet etmiş oldukları tespit edilmektedir. Zâim, Menice ve Suiçmez mahallelerinde yaşayan Rumların hane başına düşen yıllık gelirin oldukça üzerinde bir gelir seviyesine, Semerkand, Cami-i Kebir ve Hoca Ahmed mahallelerinde yaşayan Rumların ise ortalamanın oldukça altında bir gelir seviyesine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Gelir miktarlarının haneler bazında dağılımına göre ortaya konulan bu analizden hareketle 1844-1845 tarihinde Tokat'ta yaşayan Rum nüfusun, kendi cemaatleri içerisinde, orta halli veya bu seviyenin biraz altında bir ekonomik seviyeye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aynı tarihte (1844-1845) Tokat'ta yaşayan Katolik Ermenilerin hane başına yıllık ortalama gelirleri 458,5 kuruş⁹¹ Yahudilerin hane başına yıllık ortalama gelirleri ise 225 kuruştur⁹².

1844-1845'te Tokat'ta 223 hane Rum içerisinde hane bazında en yüksek yıllık gelire sahip olan kişiler; Zâim Mahallesi'nden tüccar Dimek ile yine Zâim Mahallesi'nden tüccar Haralambidi adlı şahıslardır. Bu iki şahsın da yıllık gelir miktarları 1035 kuruş olup her iki şahsın da ticaretle iştigal ettikleri tespit edilmektedir⁹³. 1844-1845 tarihinde Tokat Yahudileri arasında en yüksek yıllık gelire sahip şahıs, 1270 kuruş ile Halid Mahallesi'nden Hekimoğlu

⁸⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁹⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

⁹¹ Çavdar, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi", s. 449.

⁹² Çavdar, "Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal Ve Ekonomik Durumları (1844-45)", s. 327.

⁹³ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

Attar Elias⁹⁴, Katolik Ermeniler arasında en yüksek yıllık gelire sahip şahıs ise 9 bin kuruş ile Soğukpınar-ı Müslim mahallesinden Filibosoğlu Avrupa tüccarı Boğos'dur⁹⁵. Bu veriler, Rumların Tokat'taki diğer gayrimüslim topluluklar ile ekonomik mukayesesi açısından önemlidir.

Tablo-4: Tokat Rum Nüfusuna Ait Gelirlerin Mahalleler Bazında Dağılımı (Kuruş)

Mahalle	Hane	Temettüat	Ortalama Gelir	Gelir Seviyesi
Kâbe Mescidi	60	13890	232	Altında
Dere	51	8660	170	Altında
Şecâeddin	30	6526	217,5	Altında
Zâim	22	9203	418	Üstünde
Yaşmeydan	16	4522	283	Üstünde
Hoca Ahmed	9	1367	152	Altında
Hoca İbrahim	7	1700	243	Üstünde
Soğukpınar-ı Müslim	6	797	133	Altında
Taş Nerdiban	5	1045	209	Altında
Meydan-ı Müslim	4	602	151	Altında
Debbağhane-i Cedid	4	985	246	Üstünde
Semerikand	3	272	91	Altında
Suiçmez	3	840	280	Üstünde
Cami-i Kebir	1	145	145	Altında
Çilehane	1	200	200	Altında
Menice	1	860	860	Üstünde
Toplam	223	52618	235	

4.2. Gider Kalemleri

Tarımın hâkim olduğu sanayi öncesi ekonomilerde gelir dağılımının ortalamasını belirleyen temel mekanizmaların başında vergi gelmiştir⁹⁶. Osmanlı Devleti de XIX. yüzyıla kadar köklü ve bir o kadar da karışık bir vergi düzenine sahip olmuştur. Tanzimat Fermanı uzun yıllar devam etmiş olan Osmanlı vergi sisteminin yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen vergi düzenlemeleriyle vergi sistemine sade bir şekil vermek ve uygulanabilirlik hedeflenmiştir. Bu dönemde gayrimüslimlerden cizye alınması esası devam ettirilirken Tekâlif-i örfiye adı altında çok sayıda türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilerek Vergi-i Mahsusa adı altında toplanmaya başlamıştır⁹⁷.

⁹⁴ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14765

⁹⁵ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14682.

⁹⁶ Tefik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İÜİF. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı*, Ankara 1985, s. 316.

⁹⁷ Tefik Güran, *Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 13.

4.3. Tokat Rum Nüfusa Ait Vergi-i Mahsusa

Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine getirilen “an cemaatin vergi”, “Vergi-i Mahsusa” adları altında alınan bu vergi 1840 yılından itibaren toplanmaya başlamıştır⁹⁸. Vergi-i Mahsusa, hane reislerinin ekonomik imkânlarına göre belirlenmiş olup ekonomik geliri olmayan hane reisleri bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu vergiden muaf olan şahıslar Temettüat kayıtlarında, “*mersumun temettüatına dair bir şeyi olmayıp şunun bunun ianesiyle ta'yîş etmekte olduğu*” şeklinde açıkça belirtilmiş olup Vergi-i Mahsusa'dan muaf tutulmalarını gerektiren durumlar müsin (yaşlı), amel-mande (çalışamayacak durumda), yetim, sâil (dilenci) ve adem-i iktidar şeklinde vasıflandırılmışlardır. Hane reisinin ödemiş olduğu Vergi-i Mahsusa, Temettüat defterlerinde her hanenin üst kısmına ve dikine olarak bazen “*sene-i sabıkta vergi-i mahsusa'dan bir senede vermiş olduğu*”, bazen de “*vergi-i senevisi*” şeklinde kaydedilmiştir⁹⁹.

İncelediğimiz Rum Milleti Temettüat defterine göre, 1844-1845 tarihinde Tokat'ta yaşamakta olan Rumların yıllık toplam Vergi-i Mahsusa'ları vergileri 10756 kuruştur. 204 Rum hanesi vergiye tabi iken 19 Rum hanesinin ise vergiden muaf tutulduğu tespit edilmiştir. Toplam vergi miktarı, toplam hane sayısı olan 223 haneye oranlandığında her Rum hanenin yıllık ortalama 48 kuruş Vergi-i Mahsusa ödemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda 16 Rum mahallesinden 6'sının ortalama vergi miktarının üzerinde, 9'unun ise ortalama vergi miktarının altında vergi yükünün olduğu anlaşılmaktadır. Hane başına 172 kuruş ile Menice ve 121 kuruş ile Taş Nerdiban mahallelerinin en yüksek vergi yükümlüsü mahalleler olduğu; hane başına 19 kuruş ile Hoca İbrahim ve 20 kuruş ile Semerkand mahallelerinin ise en düşük vergi mükelleflerinin ikamet ettiği mahalleler olduğu anlaşılmaktadır. Rum haneleri içerisinde en yüksek Vergi-i Mahsusa ödeyen şahısların 172'şer kuruş ile Menice Mahallesi'nden Nazaroğlu Kazaz Anastas ve Kâbe Mescidi Mahallesi'nden Basmacı Sava adlı şahıslar olduğu tespit edilmiştir¹⁰⁰.

Tablo-5: Tokat Rum Nüfusunun Vergi-i Mahsusa'sı (Kuruş)

Mahalle	Hane	Vergi	Hane Ortalaması	Ortalama Vergi Seviyesine Oranı
Kâbe Mescidi	60	2829	47	Altında
Dere	51	1717	33	Altında
Şecâeddin	30	1346	45	Altında
Zâim	22	1537	70	Üstünde
Yaşmevdan	16	954	60	Üstünde
Hoca Ahmed	9	274	30	Altında
Hoca İbrahim	7	342	19	Altında
Soğukpınar-ı	6	161	27	Altında
Taş Nerdiban	5	608	121	Üstünde
Mevdan-ı Müslim	4	320	80	Üstünde
Debbağhane-i	4	198	50	Üstünde

⁹⁸ Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, s. 395; Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 174.

⁹⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

¹⁰⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

Semer kand	3	61	20	Altında
Suiçmez	3	168	56	Üstünde
Cami-i Kebir	1	29	29	Altında
Çilehane	1	40	40	Altında
Menice	1	172	172	Üstünde
Toplam	223	10756	52	

4.4. Cizye-i Şer'îye Vergisi

Cizye-i Şer'îye, fethedilen yerlerde bulunan gayrimüslim tebaanın 75 yaşına kadar olan sağlıklı erkeklerinden alınan *baş vergisi* olarak bilinmektedir¹⁰¹. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, sakatlar ve din görevlileri bu vergiden muaf tutulmaktaydılar. Gayrimüslimler cizye-i şer'îye vermekle hem askerlikten muaf tutuluyorlar hem de inanç ve ibadetlerini rahatça sürdürme konularında garanti altına alınmış oluyorlardı¹⁰². Cizye vergisi kişinin ekonomik gücüne göre âlâ (yüksek), evsat (orta), edna (düşük) olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Hane reisleri gelirleri itibarıyla zengin, orta halli ve fakir olmalarına göre bu sınıflardan birine dâhil olarak bu vergiyi ödemekle mükellef idiler. Ayrıca hane reisinin cizyeye tâbi oğulları varsa bunların hangi oranda cizye verecekleri de ilgili defterlere kaydedilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde fakir cizye mükellefleri 10, orta halliler 20 ve zenginler 30 akçe öderlerken, III. Murad zamanında bu miktarlar %50 artırılarak 15, 30 ve 45'er akçeye yükseltilmiştir. 1691'de bu miktarlar, âlâ seviyeden 48, evsat seviyeden 24 ve edna seviyeden 12 dirhem gümüş şeklinde düzenlenmiştir. II. Mahmud zamanında, 1834 yılında, sikke üzerinde yapılan ayarlamaya göre bu miktarlar 60, 30 ve 15 kuruş olarak belirlenmiştir. 1856 yılında cizye kaldırılarak gayrimüslimlerden askerlik bedeli alınmasına devam edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanını takiben gayrimüslimlerin de askere alınması kararlaştırıldığından, 1909 yılından itibaren askerlik bedeli de kaldırılmıştır¹⁰³. Gayrimüslimlerin senede bir defa ödedikleri cizye-i şer'îye vergisi Tanzimat'tan önce cizyedarlar tarafından tahsil edilirken Tanzimat'tan sonra muhassıllar vasıtasıyla toplanmaya başlanmıştır¹⁰⁴.

Araştırmamıza konu olan Tokat Kazası'nın toplam cizye adedi 1812'de 5400, 1818'de 5400 ve 1830'da 3800 olarak tespit edilmektedir¹⁰⁵. İncelediğimiz Tokat Rumlarına ait Temettüat defterinde yer alan 16 mahallede yaşayan 223 hane reisinden devlete cizye vergisi ödemekle yükümlü olan 204 hane reisi tespit edilmiştir. 19 hane reisinin ise cizye vergisinden muaf tutulduğu görülmüştür. Muaf şahısların; yetim, yaşlı (müsin), amel-mande (çalışamaz durumda), mecnun, dilsiz şeklinde kaydedildikleri görülmektedir. Defterde kaydı olup başka yerde bulunan şahısların da cizye vergisinden muaf olduğu anlaşılmaktadır. Zira Vezirköprü'de olduğu kaydedilmiş olan Kâbe Mescidi Mahallesi'nden Boyacıoğlu Panayot ve Çarşamba'da olduğu belirtilmiş olan Meydan-ı Müslim Mahallesi'nden Corci Nikola'nın cizye vergisinin karşılığına herhangi bir miktar ve şahısların vergi seviyeleri yazılmamıştır¹⁰⁶. Cizye yükümlüsü olan 204 Rum hane reisinin 5'inin âlâ (yüksek) seviyeden, 150'sinin evsat (orta) seviyeden ve

¹⁰¹ Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, s. 304.

¹⁰² Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 113.

¹⁰³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-1*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s. 302.

¹⁰⁴ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 360.

¹⁰⁵ Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, s. 262-264.

¹⁰⁶ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

49'unun *edna* (düşük) seviyeden olmak üzere toplam 5535 kuruş cizye vergisi ödedikleri anlaşılmaktadır. Buna göre, yüksek seviyeden vergi veren hanelerin toplam hane sayısına oranı %2,5, orta seviyeden vergi verenlerin toplam hane sayısına oranı %73,5 ve düşük seviyeden vergi verenlerin toplam hane sayısına oranı %24'tür.

Tanzimat Dönemi'nde Tokat'ta yaşayan Rumların toplam 5535 kuruş olan cizye yükü (5 âlâ=300, 150 evsat=4500, 49 edna=735), cizye yükümlüsü sayısı olan 204 kişiye oranlandığında sonuç 27 çıkmaktadır ki bu oran evsat (orta) seviyede ödenen cizye miktarının biraz altında kalmaktadır. Bu sonuçtan da anlaşılacağı üzere, Tokat'taki Rum nüfusu XIX. yüzyılın ortalarında orta seviyenin altında cizye ödemiştir¹⁰⁷. Aynı dönemde Tokat'ta yaşayan Katolik Ermenilerin cizye ortalaması 31 kuruş¹⁰⁸, Yahudilerin cizye ortalaması ise 30 kuruş¹⁰⁹ olarak tespit edilmiştir. Tokat gayrimüslimlerinin ağırlıklı olarak evsat seviyeden cizye vergisi ödemesinden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyıl ortalarında Tokat'ta yaşayan gayrimüslimlerin orta halli bir yaşam standardına sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Tokat'ta yaşayan Rum vergi mükelleflerinin 1844-1845 tarihinde 10756 kuruş Vergi-i Mahsusa ve 5535 kuruş cizye vergisi olmak üzere vergi toplamalarının 16291 kuruş (Vergi-i Mahsusa 10756, Cizye 5535) olduğu tespit edilmektedir. Tokat'ta 16 mahallede 223 hanede yaşayan Rumların 1844 yılı toplam gelirleri ise 52618 kuruştur. Toplam gelir miktarını toplam vergi miktarlarına oranladığımızda sonuç %30 çıkmaktadır. Tespit etmiş olduğumuz Rum nüfusa ait toplam vergi yükünün, %20,5'ni Vergi-i Mahsusa, %10,5'ini ise Cizye vergisinin oluşturduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Tokat, farklı din, mezhep ve etnik unsurların bir arada yaşamasına tanıklık etmiş Osmanlı toplumsal yapısının karakteristiğini en iyi yansıtan yerlerden birisi olarak bilinmektedir. XIX. yüzyılın ortalarında da bu durumun geçerli olduğunu görmekteyiz. Tanzimat Dönemi'nde Tokat şehrinde çoğunluğu Müslüman olmak üzere, Gregoryen Ermeni, Rum, Katolik Ermeni, Yahudi ve Kiptilerin bir arada yaşadıkları tespit edilmiştir. Gayrimüslimler unsurlardan Tokat Rum nüfusuna ait BOA. ML. VRD. TMT. d-14676 kodlu temettuat defterinden elde etmiş olduğumuz verilere göre, 1844-1845 tarihinde Rumlar Tokat'ta 16 mahallede 223 hanede yaşamış olup nüfusları tahminen 1115 kişidir. Bu miktar ile Rumlar, 1844-1845 tarihinde Tokat kaza merkezi toplam nüfusunun %5,67'sini teşkil etmiştir. Rumlar arasında en fazla kullanılan erkek isimlerinin Bedos, Nikola, Yevan ve Anastas olduğu tespit edilmiştir. Rum nüfus arasında en fazla kullanılan aile isimlerinin Keşişoğlu, Körükçübaşıoğlu, Nazaroğlu, Karagözoğlu olduğu anlaşılmıştır. 223 hane Rum nüfusun en kalabalık olarak yaşadığı mahallenin Kâbe Mescidi Mahallesi olduğu (60 hane), mahallelerde Rumların genellikle Müslümanlar ve Ermeniler ile ortak bir yaşam sürdükleri, Taş Nerdiban Mahallesi'nde (5 hane) ise sadece Rum nüfusun ikamet etmiş olduğu tespit edilmiştir¹¹⁰.

Yıllık toplam geliri 52618 kuruş olan Rum nüfusun devlete yıllık olarak toplam 10756 kuruş Vergi-i Mahsusa ve 5535 kuruş Cizye vergisi ödedikleri tespit edilmiştir. Rum nüfusun hane başına yıllık ortalama 235 kuruş geliri, 48 kuruş Vergi-i Mahsusa ve 27 kuruş da Cizye vergisi yükümlülüğü olduğu görülmüştür. Rum nüfusun genel olarak zanaat, sanat, ticaret ve işçilikle geçimini sağladığı, özellikle Kazancılık, Basmacılık, Küpçülük mesleklerinde ilerledikleri, hayvancılıkla hiç uğraşmadıkları, tarımsal üretim anlamında hane ihtiyacını karşılayacak kadar

¹⁰⁷ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676

¹⁰⁸ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14682,

¹⁰⁹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14765.

¹¹⁰ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

bağcılık ve bahçecilikle iştigal ettikleri tespit edilmiştir¹¹¹. 223 hane Rum içerisinde hane bazında en yüksek yıllık gelire sahip olan kişilerin; Zâim Mahallesi'nden Dimek ile yine Zâim Mahallesi'nden Haralambidi adlı şahıslar olduğu, iki şahsın da yıllık gelir miktarlarının 1035 kuruş olduğu, her ikisinin de ticaretle iştigal ettikleri tespit edilmiştir¹¹². Daha önce yayımlanmış olduğumuz Tokat Katolik Ermenileri ve Tokat Yahudilerinin sosyal ve ekonomik şartlarıyla mukayese ettiğimizde, Rum nüfusun yıllık gelir-gider seviyesi ve toplam varidat bakımından Katolik Ermenilerden düşük, Yahudilerden yüksek bir ekonomik seviyede oldukları tespit edilmiştir. Bu verilerden hareketle, Tanzimat Dönemi başlarında Tokat Rum nüfusunun orta halli bir yaşam standardına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

A- Arşiv Belgeleri

BOA. ML. VD. TMT. d. 14645-14775 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti, Varidat, Temettüat Defterleri).

BOA. DH. NFS. d. nr. 2284. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Nüfus Defterleri).

B- Araştırma-İnceleme Eserler

AÇIKEL, Ali, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27/2, (2003), s. 253-265.

AÇIKEL, Ali, "Tokat Sancağının İdari ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2 (2004), s. 331-360.

AKBAL, Fazla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat Ve Nüfus" *TTK. Belleten*, XV: 60, (1961).

BEŞİRLİ, Mehmet, "Tokat Voyvodası (1774-1842)", *TTK. Belleten*, LXIX: 254, (2004).

BEŞİRLİ, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005.

BOZKURT, Gülnihâl, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK. Yayınları, Ankara 1996.

CİNLİOĞLU, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 2. Kısım, Tokat Matbaası, Tokat 1951.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

ÇAĞDAR, Necati, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler: Demografi-Ekonomi", *Yeni Türkiye Dergisi*, *Ermeniler Özel Sayısı*, S. 60, Ankara 2014, s. 449-470.

ÇAĞDAR, Necati, "Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal Ve Ekonomik Durumları (1844-45)", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bildiriler-1*, (2015), s. 327-351.

¹¹¹ BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

¹¹² BOA. ML. VRD. TMT. d- 14676.

- ÇORUH, Haydar, "Temettü Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 45 (2002).
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927- Tarihi İstatistikler Dizisi-2*, Ankara 2011.
- EFE, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002.
- EKEN, Galip, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 15, s. 155-169.
- ERCAN, Yavuz, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlı Ansiklopedisi-4*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 197-207.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1998.
- GENÇ, Mehmet, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde Ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1987.
- GÜLER, Ali, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, TÜRKAR Araştırma Dizisi, Ankara 2003.
- GÜRAN, Tevfik, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İÜİF. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı*, Ankara 1985.
- GÜRAN, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- HANİLÇE, Murat, *16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Tokat 2009.
- İNALCIK, Halil-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi-2*, Eren Yayınları, İstanbul 2004.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "XVII. Asır ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1987.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, DİE. Yayınları, Ankara 1997.
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK. Yayınları, Ankara 2010.
- KILIÇ, Davut, *Salnamelere Göre Vilâyat-ı Sitte'de Dinî ve Etnik Dağılım (1870-1908)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara 2006.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi-4*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 208-216.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK. Yayınları, Ankara 2018.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *TTK. Belleten*, LIX: 225 (1995), s. 395-418.
- NİŞANYAN, Sevan, *Adını Unutan Ülke: Türkiye’de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul 2010.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1*, Turhan Kitabevi, Ankara 2004.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, TTK. Yayınları, Ankara 2011.
- ÖKE, Mim Kemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Cemaatler Arası İlişkiler ve Siyonist-Ermeni Ayrılıkçıları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 16 (1986), s. 73-76.
- ÖZDEMİR, Rıfat, “Tokat’ta Ailenin Sosyo Ekonomik Yapısı”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1987.
- ÖZKAYA, Yücel, “1844-1847 Arasında Tokat’ta Yapılan Düzenlemeler”, *I. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler*, Tokat 2004.
- ÖZTÜRK, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-1*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993.
- ŞENER, Abdülatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1 (2003), s. 87-104.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi-2*, IRCICA. Yayınları, İstanbul 1990.

C. Elektronik Kaynaklar

<http://nedir.antoloji.com/tokat-yayladali-koyu>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kemalpaşa>

<http://www.tdk.gov.tr>